

GYÁNI GÁBOR

Lipótváros: a pesti City

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.1>

A dualizmus korában felgyorsult a népesség városba tömörülése: Magyarországon 1869-ben a népesség 13%-a, a korszak végén 20%-a élt városokban.¹ 1869-ben, a városegyesítés küszöbén Pest, Buda és Óbuda lakosainak száma együttesen 280 ezer fő volt; 1920-ig Budapest népességszáma 930 ezer főre emelkedett. A két háború között a főváros demográfiai növekedése lelassult, és a súlypont átkerült az elővárosokba. Az 1945 előtti utolsó népszámlálás tanúsága szerint Nagy-Budapest lélekszáma 1,7 millió fő volt. A nagyvárosi fejlődés rohamos mértékét jól mutatja, hogy 1870 és 1940 között öt és félszeresére nőtt a magyar főváros és elővárosainak a teljes népességszáma.²

A városegyesítés kiindulópontját képezte Budapest majdani világvárossá válásának. A közigazgatási tekintetben korábban önálló három település egyesítése két szempontból is sajátos fejleménynek számít:

1. Egyesítés és nem bekebelezés történt ekkor, noha Pest mérete az 1860-as években már jócskán meghaladta a másik két települését, de még nem volt nagyváros. Így többé-kevésbé egyenrangú települések összeolvadására került sor 1873-ban, bár Óbuda – ez a földesúri falu (oppidum) – nem azon a szinten

¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 6. Végeredmények összefoglalása. KSH, Budapest, 1920. 17.; HANÁK Péter (főszerk.): Magyarország története 1849–1918. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 360.

² Az adatokhoz lásd BACSKAI Vera–GYÁNI Gábor–KUBINYI András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. BFL, Budapest, 2000. 142., 219., 221.

állt, mint Buda és Pest városa. Nem az következett be tehát, hogy Pest közigazgatási határait egyszerűen kijebbi tolták, hanem önálló települések döntöttek az egyesítés mellett.

2. A városhatár 1873-as kibővítését 1950-ig nem követte a város közigazgatási területének újabb revíziója, jöllehet a 20. század elejétől többször is napirendre került Nagy-Budapest létrehozásának terve; ez azonban csupán 1950-ben történt meg.³ Ennek eredményeként a magyar főváros népességének a száma idővel némileg még a 2 millió főt is meghaladta.

Az egységes Budapest gondolata elsőként a reformkorban vetődött fel. Széchenyi István gróf 1831-ben, *Világ* című könyvében már használta a Budapest megnevezést a három várossal kapcsolatban.⁴ A kor másik meghatározó politikusa, Kossuth Lajos is sürgette ez időben az egyesítés végrehajtását.⁵ Így eshetett meg, hogy az 1848–1849. évi szabadságharc során – 1849. június 24-én, szinte az utolsó pillanatban – hivatalosan bejelentették a városegysítés tényét. A neoabszolutizmus idején azonban visszaállt a három település korábbi jogi-adminisztratív különállása, ami nem vetett azonban gátat a települések jövőbeli integrálásának. A majdani egyesítés ügyét az is elősegítette, hogy az államhatalmi centralizáció jegyében a Habsburg császár, Ferenc József Pestet és Budát 1850-ben egyetlen közigazgatási kerületbe vonta össze, 1853-ban pedig egy adókerületként (pénzügyigazgatási egységként) határozta meg a három várost. A kiegyezés után, az alkotmányos magyar állam intézkedése nyomán 1868-ban az addig külön tankerületet alkotó három város fölött egységes felügyeleti jogkörrel ellátott közös iskolatanács létesült. Végül az 1870-ben életre hívott Fővárosi Közmunkák Tanácsa már szintén területi egységként kezelte Pestet, Budát és Óbudát, amikor megtervezte és elkezdte végrehajtani a három település infrastrukturális fejlesztését, valamint a várostervezési munká-

³ SZEKERES József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, XXV. 1996. 269–314.

⁴ Gróf SZÉCHENYI István: *Buda-pesti por és sár*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 9.

⁵ CSORBA László: Budapest-gondolat és városegysítés. *Budapesti Negyed*, 2. (1993. ősz-tél.) 20.

latokat. A kiegyezés következményeként – a Magyar Királyság fővárosaként – páratlan lehetőség nyílt az immár közigazgatásilag is egyesített Budapest töretlen fejlődése számára.

A főváros modern nagyvárossá fejlesztése

A közigazgatási téren egységes főváros azonban ekkor még nem alkotott tényleges egységet az élet sok más dolgában. Továbbra is hatott számos korábbi partikularizmus, amit a fokozott állami beavatkozás úgy-ahogy próbált visszanyesni. Hadd utaljak ennek kapcsán az 1867 után sürgetővé vált középítkezések példájára.

Pest-Buda a közeli és a távoli múltban sohasem volt az ország *teljes* értékű fővárosa, még ha Buda hosszú időn át tartományi központként működött is: itt volt a Helytartóság székhelye, és idővel számos központi jelentőségű kulturális szervezettel (egyetem, színház, múzeum) bővült Buda és főként Pest városa. A rendi országgyűlés azonban a 19. század elejétől mindvégig Pozsonyban ült össze. A kiegyezést követően elementáris igény mutatkozott tehát egy sor közintézmény Budapesten való elhelyezésére, ami kizárólag állami beruházásként valósulhatott meg. Elsők között vetődött fel a népképviselői országgyűlés elhelyezésének a gondja. Ybl Miklós, a neves építész kapott megbízást egy új országgyűlési épület megtervezésére; a terv elfogadásától számított három hónap elteltével (!), 1865. november 4-én át is adták az épületet. Ugyanebben az évben készült el a Vigadó, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia impozáns épülete is, melyekről később lesz még szó.

Érdekesen alakult a városháza új épülete körüli bonyodalmak története. Az egyesítés után szűkössnek bizonyult az 1702-ben emelt, többször átépített (kibővített) pesti városháza, melynek a további bővítgetése nem jelentett már igazi megoldást a problémára. Így döntés született egy új épület elkészítéséről a régi megtartása mellett. Az 1870–1875 között a Belvárosban, a régi közelében emelt neoreneszánsz épület a később elkészülő vidéki városházák számára is követendő mintát adott arra vo-

natkozóan, hogy miként nézzenek ki;⁶ azok építése vidéken az 1880-as évektől vett nagy lendületet, mely folyamat az 1890 és 1914 közötti negyedszázadban tetőzött.⁷

Párizsi és bécsi mintára 1870-től nyomban megindult a főváros teljes átépítése, a modern nagyváros korabeli eszményének megfelelő térszerkezet (utcahálózat) kialakítása. A projekt döntő alkotóeleme volt a Nagykörút, valamint az Andrassy út nyomvonalának kijelölése, és ennek a két útnak a kiépítése.⁸ A Nyugati pályaudvar helyének kijelölése döntötte el, hogy hol létesüljön végül a Nagykörút.⁹ 1871-ben törvény rendelkezett a négy kilométer hosszú Nagykörút felépítéséről; az első szakasz 1883-ban készült el, a Nagykörút teljes kiépítése, benne mintegy 250 bérházzal, a 20. század elején fejeződött be. Lipótváros szempontjából perdöntő volt e nagyvárosi útvonal jelentősége, amely egy időre kijelölte a városnegyed északi határait. A két háború között tovább épülő Lipótváros szempontjából a Nagykörút akkor Lipót, ma Szent István körútnak nevezett északi szakasza viszont már csupán belső választóvonal.

A párizsi Eiffel tervezőiroda által megtervezett Nyugati pályaudvar 1877-re készült el, ezt a Keleti pályaudvar felépítése (1884) követte. A két budapesti fejpályaudvar Európa legnagyobb ilyen létesítményei közé tartozott annak idején. A Keleti pályaudvar átadása új lendületet adott a Kerepesi (1906 után Rákóczi) út, az Andrassy út után a második legfontosabb reprezentatív sugárút kiépítésének is.

⁶ SISA József: A pesti Új Városháza. *Ars Hungarica*, 1983/2. 251–268.; VIGH Annamária: Új városháza a Váci utcában. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Városháza Kiadó, Budapest, 1998. 278–298.

⁷ SÁRMÁNY-PARSONS Ilona: Magyarországi városházépületek a századfordulón. In: L. NAGY Zsuzsa-VERESS Géza (szerk.): *Történeti tanulmányok III.* KLTE, Debrecen, 1994. 53–70.

⁸ FRIEDRICH LINGER: *European Cities in the Modern Era, 1850–1914*. Brill, Leiden, 2012. 18–24.; CARL E. SCHORSKE: *Bécsi századvég. Politika és kultúra*. Ford. GYÖRFFY Miklós. Helikon Kiadó, Budapest, 1998. 33–111.; VÖRÖS Károly: Városepítészeti modell Kelet-Európában. *Budapesti Negyed*, 1. (1993. nyár.) 35–44.; HANÁK Péter: *A Kert és a Műhely*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 17–62.

⁹ VADAS Ferenc: Az első nagyvárosi pályaudvar: a Nyugati. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros*. I. m. 299–350.

A Sugárút (a későbbi Andrassy út) felépítését egy 1870-ben elfogadott törvény irányozta elő. A cél az volt, hogy felépítsék a párizsi Champs-Élysées hazai utánzatát, megteremtve azt a reprezentatív nagyvárosi sugárutat, amely kommunikációs és városesztétikai szempontból egyaránt a nemzeti főváros emblematikus helye lehet. A két kilométer hosszú, nyílegyenes sugárút közpénzen elindított építési munkálatai magánberuházások keretében folytatódtak. Az észak-olasz minták szerint elképzelt neoreneszánsz bérpalotákkal kiépített sugárúton ezenkívül kulturális rendeltetésű középületek is helyet kaptak, közülük első helyen az Ybl Miklós által tervezett Operaház épülete (1884) említhető. Az Andrassy út nemcsak előkelő külsejével, pompázatos építészeti arculatával, hanem lakói társadalmi összetételével is méltó módon képviselte a modern nagyvárosi aurát. A bérpaloták igényes lakásaiban a jómódú középpolgárság és felső középosztály lakott, az Andrassy út külső szakaszán nagy számban felépített luxusvillákat pedig a leggazdagabb nagypolgári családok foglalták el.¹⁰

Alapvetően átalakult ez időben a fizikai infrastruktúra is. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának irányításával és finanszírozásában új úthálózat jött létre, továbbá nagy számban létesültek új középületek, végül a föld alatti és a felszín feletti modern infrastruktúra kiépítése is napirendre került egy idő után. Pest és Buda számára mindig komoly kihívást jelentett a Duna a maga folyton ismétlődő áradásaival. Hihetetlen pusztítást végzett az 1838. évi téli jeges áradás is, amely főként a pesti oldalt sújtotta.¹¹ Nem csoda tehát, ha a városrendezés első számú feladata lett 1870 után a dunai rakpart kiépítése azért, hogy áradások esetén is védve legyen a város. Elodázhatatlan volt ugyanakkor a folyó két partja között a közlekedés megteremtése és annak a további javítása is. Az 1849-ben átadott, angol minta szerint tervezett Lánchidat,¹² amely Lipótváros „kapujában” foglalt helyet, a városegysítést követően újabb hidak követték. Így került sor,

¹⁰ GÁBOR Eszter: *Az Andrassy út*. Városháza Kiadó, Budapest, 2005.

¹¹ FARAGÓ Tamás (szerk.): *Pest-budai árvíz 1838*. FSZEK, Budapest, 1988.

¹² DEÁK Antal András–AMELIE LANIER: *Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 31–67.

immár állami beruházás nyomán, a Margit híd (1876), majd a 19. század végén további két Duna-híd átadására, a Ferenc József (ma Szabadság) híd (1896) és az akkoriban a világ leghosszabb lánchídjának számító Erzsébet híd felépítésére (1903).

Az infrastrukturális beruházások sorában kiemelt hely illette meg az ivóvíz- és csatornarendszer kiépítését, ami azért volt nélkülözhetetlen, mert a 19. században folyton visszatérő kolerajárványok fő oka az ivóvíz és a szennyvíz keveredése.¹³ Nélkülözhetetlen volt ez a projekt a civilizált nagyvárosi élet feltételeinek biztosítása miatt is. A munka azonban kissé elhúzódtott, ráadásul későn is vette kezdetét, és csupán 1891-ben indult meg a város belső részeit érintő csatornarendszer kiépítése. A város lakói ezért addig a Duna szüretlen vizét itták.¹⁴ Az 1890-es években végül elkészült a káposztásmegyeri vízmű, amely a főváros akkori belső területén biztosította a lakónépesség számára az egészséges ivóvizet: a tiszta ivóvíz ezek után immár a többemeletes bérházak legfelső emeleteire is eljutott. Az 1890-es évek derekán egy átlagos fővárosi lakos nyolcszor több ivóvízhez jutott, mint a városegyesítés előtti években. A víz minősége is összehasonlíthatatlanul jobb lett, mint korábban volt. Az 1890-es években megoldódott az utcai és a háztartási szemét összegyűjtésének és elszállításának az égető gondja is, ami a nagyvárosi élet egyik legneuralgikusabb kérdésének számított. A magánvállalkozás formájában a pesti oldalon létesített Csérytelep átadása jelentette akkor a megoldást; a háztartási szemét összegyűjtésének, elszállításának és tárolásának az ügye 1906-ban községi (municipális) irányítás alá került.¹⁵ A városi tömegközlekedés modernizálása azért is lett idővel sürgető igénnyé, mert 1873 után rohamosan nőtt a beépített terület kiterjedése. Elsőként a lóvonatú kötőtpályás közlekedés úthálózata gyarapodott, 1890-től pedig megindult a villamosvasúti vonalak ki-

¹³ SIPOS András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros*. I. m. 111–138.; SIPOS András: Közegészségügy és várospolitikai, 1873–1914. *Statistikai Szemle*, 1998/11. 941–959.

¹⁴ LÉTAY Miklós: *Az utca népe Pest-Budán (1848–1914)*. K. n. Budapest, 1993.

¹⁵ UMBRAI Laura: *Így szemeteltek Budapesten. A hulladékgazdálkodás múltja a fővárosban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

építése; a két világháború között pedig Budapesten is újraindult a buszközlekedés. Luxusberuházásként jött létre az 1890-es évtizedben – az európai kontinensen elsőként – a földalatti vasút az Andrassy út nyomvonala alatt; nagy jelentősége volt továbbá az elővárosi vasúti közlekedés kiépítésének (a HÉV vonalai) és a nehezen megközelíthető budai hegyvidék lakosai (és nyaralói) számára az 1874-től közlekedő fogaskerekű vasútnak. Az előbbit az ingázó munkások használták, az utóbbi a főváros tehető felső-középosztályi lakosainak a szolgálatában állt.¹⁶

Lipótváros fejlődése a városegysítést követően

A városrész kiépítése és térbeli terjeszkedése komoly lendületet nyert 1873 után. A később Lipótvárosként ismert városrész elsőként a történelmi belvárostól északra elterülő Duna-parti sávban kezdett kiépülni még a 19. század első felében. Már ekkor is számos jellegzetes középület és objektum kapott itt helyet, többek közt a Hild József által a kereskedőtestület számára tervezett Lloyd-palota, a későbbi tőzsde (1830), vagy a szintén Hild József által tervezett Diana fürdő (1823) és több nevezetes bérház és nagypolgári palota. Társadalomtörténeti szempontból kiemelkedett közülük a Pollack Mihály tervei szerint az Apáczai Csere János utcai Wurm-udvar (1821), melyet a kortársak a város egyik legszebb épületeként tartottak számon akkoriban. A Lloyd-palota, a Wurm-udvar és további néhány köz- és lakóház mind arra utalt, hogy idővel a még csak kiépülőben lévő Lipótváros válhat a modern gazdaság, a nagykereskedelem és a bankélet pest-budai (budapesti) központjává. A Wurm-udvar a vaskereskedő cégalapító Wurm József és a későbbi cégtulajdonostárs Heinrich Alajos tulajdonában állt; ők ketten a tőkés

¹⁶ A fizikai (műszaki) infrastruktúra történeti kérdéseihez lásd Peter CSENDES–András SIPOS (Hrsg.): *Budapest und Wien. Technischer Fortschritt und urbaner Aufschwung im 19. Jahrhundert*. Budapest–Wien, 2003; Máté TAMÁSKA–Csaba SZABÓ (eds.): *Donau-Stadt-Landschaften – Danube-City-Landscapes. Budapest–Wien/Vienna*. LIT Verlag, Berlin, 2016.

vállalkozók legismertebb reformkori előfutárai közé tartoztak.¹⁷ Az eredetileg kétemeletes Wurm-udvar nemcsak a család lakhelye, de a családi vállalat székhelye is volt egyúttal, sőt az épület még raktárakat is magába foglalt; idővel pedig kávéházzal bővült a ház földszintjén. A kávéház „már fekvése folytán is csakhamar Pest kereskedelmi életének központja lett, afféle alkalmi gabonatőzsde, ennek megfelelő közönséggel: gabonakereskedőkkel, uzsorásokkal, »hajhászokkal« [kereskedelmi ügynökökkel], kétes egzisztenciákkal, hamiskártyásokkal és ledérnőkkel – ám ugyanakkor egy európai hírnevű sakk-klubnak a tagjaival is”.¹⁸ A vállalat sikeres fejlődését mutatja, hogy a család 1870-ben négyemeletesre építtette át a Wurm-udvart, ami ekkor már bérházként hasznosított épület lett a maga 181 szobájával és 310 lakosával; ez volt Pest város nyolcadik legnépesebb lakóháza.¹⁹ A Wurm-udvar a gazdasági jelentőségét annak is köszönhette, hogy közel feküdt az áruforgalmi kikötőhöz, a dunai kirakodóparthoz.

Az 1848–1849-es szabadságharc bukását követően is számos fontos pesti középület került Lipótvárosnak ebbe az elsőként épített belső részébe: itt épült fel, egyebek közt, az 1849-ben, Buda ostromakor elpusztult Redut helyén – Feszl Frigyes tervei szerint – a pesti Vigadó (1865), és nem messze tőle emelkedett az August Stüler tervei alapján elkészülő Magyar Tudományos Akadémia székháza (1862).²⁰ Lipótváros fejlődése, északi és nyugati irányban való további terjeszkedése abból adódott, hogy ekkoriban kezdték feltölteni a Duna itteni folyóparti szakaszát, ami lehetővé tette Lipótvárosnak közvetlenül a folyóparthoz simuló szisztematikus beépítését fel egészen a későbbi Nagykörút, a Lipót (ma Szent István) körút vonaláig. A beépítés eredményeként alakult ki – a századforduló évtizedeiben – Belső-Lipótváros épületállománya és a térség mai építészeti arculata.

¹⁷ BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 111–124.

¹⁸ VÖRÖS Károly: Egy pesti ház regénye. In: Uő: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon*. MTA TTI, Budapest, 1997. 78.

¹⁹ Uo. 82.

²⁰ KEMÉNY Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

A régi, két-háromemeletes házak egyre tűnedeznek [el] a Lipótváros utcáiról. Újdivatú, öt-hatemeletes bérházak kerülnek helyükbe, de azért a hirmondónak itthagytakon megfigyelhetjük, milyen volt a palatinuskori építőstílus és milyen ízlésű házak jöttek divatba ezután? Eleinte háromszögletű orommezőt, tympanont raktak a ház homlokzatára, s a klasszikus időkből való minták után másolt oszlopos, vagy pilaszteres és rizalitos házakat építettek vastag falakkal, magas szobákkal; széles, bolt-hajtásos kapualjjal, kényelmes lépcsővel és tágas udvarral. Az udvaron rendszerint két-három lombos, terebélyes fa állott. Néha szoborral díszített szivattyús kút; istálló, kocsisín is volt az udvar hátuljában. Ilyen házakban laktak a Lipótváros őslakói, az „Újlipótváros” megalapítói.²¹

A folyószabályozással nyert Duna-parti házhelyeken az 1860-as években is már egy sor fontos köz- és magánépület állt, ami a későbbiekben alapot teremtett Lipótváros ez irányú további kiépítéséhez. Kiemelkedő szerepet játszottak a folyamatban a nagy, reprezentatív terek, amelyek fókuszpontként hatottak a geometrikus, a mátrix rendszerű lipótvárosi utcarendszer kialakítása során. A feltöltött Duna-part adott helyet a később híressé vált Duna-parti korzónak és a Belső-Lipótvárosnak mintegy a tengelyét alkotó Nádor utcának egyaránt. A városvezetés titkos vágya volt, hogy a Lipótvárosba vonzza a növekvő számban Budapestre települő, itt palotát építő magyar arisztokráciát; ez a számítása azonban nem vált be. Az arisztokrácia Józsefváros belső negyedeit, a Nemzeti Múzeum körüli utcákat részesítette előnyben, idővel ott létesült a pesti palotanegyed.²² Lipótváros ezzel szemben egyre több banképületet és hitelintézeti objektumot vonzott magához, amellet, hogy a Duna-part szállodák építésére is kitűnő lehetőséget kínált (Hungária Szálló, 1871).²³

Lipótváros beépítésében meghatározó szerep jutott a nagy és szépen parkosított köztereknek, amelyek vagy eleve adottak vol-

²¹ PÁSZTOR Mihály: *A százötven éves Lipótváros*. Budapesti Statisztikai Közlemények, 93/4. Budapest, 1940. 8–9.

²² HATOLKAY Árpád: A Nemzeti Múzeum körül kialakult palotanegyed története. *Műemlékvédelem*, 1960/3–4. 153–161.; M. SZÜCS Ilona: *Palotanegyed a Józsefvárosban*. Józsefváros Önkormányzata, Budapest, é. n.; DUBNITZKY Zsolt: *A pesti mágánsegyed kialakulása*. PhD-értekezés, ELTE, Budapest, 2012.

²³ KASZÁS Marianne: Pesti szállók és panziók. *Rubicon*, 1993/8–9. 53–54.

tak (Vásártér, 1858-tól Erzsébet tér, továbbá az Alsórakpart, majd a Ferenc József, ma Széchenyi tér; Színház, majd Vörösmarty tér; József, majd József nádor tér), vagy pedig újonnan jöttek létre, mint a Vigadó tér, az Országház előtti Kossuth Lajos tér, az Újépület (Neugebäude) helyén kialakított Szabadság tér, vagy a körút vonalán túl a két háború között felépülő újlipótvárosi Szent István park. A közterek térszervező szerepét tovább növelte, hogy monumentális épületekkel építették körbe őket, melyek a közélet és az üzleti világ szolgálatában álltak, egyúttal a városkép kiemelkedő jelentőségű elemeit is jelentették. Ez éppúgy elmondható volt a városeyesítés előtt emelt épületekről (Vigadó, Akadémia, Lloyd, Hungária Szálló, vagy a Lánchíd), mint a későbbiekben emelt épületek egész hosszú soráról (Bazilika, Országház, Földművelésügyi Minisztérium, Kúria, Tőzsdeépület, Hitelbank, Angol–Magyar Bank, Postatakarékpénztár, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank), és nem egy bérházépületről (Thonet-ház, Stein Náthán-féle ház, Haas-palota, Gresham-palota, Zitterbarth-ház).²⁴

A két háború között kiépülő Külső- vagy Újlipótvárossal kikerekedő Lipótváros déli fele, az úgynevezett Belső-Lipótváros a Duna, valamint a Tanács körút, a Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) és a Lipót (ma Szent István) körút által határolt városrészt fedi le. Tanulmányunkban ezzel a negyeddel foglalkozunk, és csak futólag utalunk a később létesült Újlipótváros történetére.

Lipótváros, a City-negyed

„Lipótváros üzleti negyednek épült” – jegyzi meg Pásztor Mihály, Lipótváros két háború közötti története. S való igaz, a 19. század első felében a nagykereskedelem, 1867 után pedig főként

²⁴ KOMÁRIK Dénes: Budapest középítkezései és a historizmus. In: ZÁDOR Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993. 49–64.; BRANCIK Márta: *Budapesti építkezések állomásai. Stations of Constructions in Budapest*. Fekete Sas Kiadó–Budapest Történeti Múzeum–Terézvárosi Művelődési Közalapítvány, Budapest, 2007. 19–98.; SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA BTK–Osiris Kiadó, Budapest, 2013.

a hitelélet (bankok, takarékpénztárak, biztosítóintézetek) telepítették ide nagy előszeretettel irodaépületeiket. Jóllehet, a dualizmusban kiépülő központi államigazgatás is részben épp a Lipótvárost választotta ki magának: ezt igazolja a törvényhozás második házának, a mai Országháznak az idetelepítése, valamint az is, hogy számos minisztérium szintén itt talált otthonra, valamint ebben a negyedben alakították ki az igazságszolgáltatás legfőbb szerveinek helyet adó épületkomplexumot is az Alkotmány utca környékén. Sőt mi több, a modern piacgazdaság szervezetei (az iparvállalatok és kereskedelmi firmák) is nagy számban kerestek helyet maguknak itt. „Hogy ez mennyire így van, arra nagyon érdekes példa a Dorottya utca – jegyzi meg Pásztor 1940-ben –, melynek 14 háza közül már csak kettő van magánkézben. A többi, még a bérházak is, bankoké és biztosító intézeteké és egyéb részvénytársaságoké. A József-tér 12 háza közül már csak 3 van magánkézben. A Gróf Tisza István-utca [ma József Attila utca] 19 háza közül 4 bankpalota, 5 banktulajdonban lévő bérház, egy banktisztviselők nyugdíjintézetének háza, egy alapítványi bérház és nyolc magánkézben lévő bérház.”²⁵ Ha nem is ilyen feltűnő módon, de a Belső-Lipótváros többi épületére is érvényes a fenti megállapítás. 1935-ös adatok szerint Belső-Lipótváros 533 épülete közül 97 (18%) volt középület, amely állami vagy vállalati irodaépületként szolgált.²⁶ Mivel Belső-Lipótváros beépítése döntően a 19. század végén és a 20. század elején ment végbe, törvényszerű volt, hogy a magas beépítésű épületek domináltak benne: 1935-ben az itteni házak (lakóépületek és középületek együtt) 78%-a volt legalább háromemeletes, és a négy- és többemeletes épületek aránya is elérte a 46%-ot.²⁷ Ami az itt lakók lakásviszonyait illeti, mindennél többet elárul, hogy a harmincas évek közepi statisztikai adatok szerint a belső-lipótvárosi lakások nagyjából kettőtöde (42%-a) tekinthető középosztályi színvonalúnak, ahol legkevesebb há-

²⁵ PÁSZTOR Mihály: I. m. 218–219.

²⁶ *Budapest épület- és lakásviszonyai az 1935. évben. 1. Az épületek és a háztulajdonosok adatai.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1940. 10–11.

²⁷ Uo. 8–9.

rom szoba volt, melyek aránya korábban ennél is magasabb volt. Mondani sem kell, Budapest *egészéhez* képest ezek kiugróan magas számarányok, miután a város teljes lakásállományán belül a három- és többszobás bérlemények (és öröklakások) aránya nem haladta meg ekkortájt a 19%-ot, és így volt ez valamivel korábban is.²⁸

A mondottakkal szoros összefüggésben a soklakásos, legalább tíz bérleményt felölelő belső-lipótvárosi lakóházakban a bérleti díjak jóval magasabbak, mint bármelyik másik budapesti kerületben.²⁹ Nem vitás: *1945 előtt ez a negyed Budapest társadalmilag egyik legexkluzívabb városrésze*. Ami teljesen rendjén van, hiszen itt találjuk az államigazgatás megannyi csúcsszervét és a hazai bankélet legfontosabb szervezeteinek az irodaépületei is szinte mind ebben a negyedben foglaltak helyet. Ezt igazolja a budapesti gazdasági elit lakóhelyi szegregációját dokumentáló adatsor is. Az 1941-ből származó adatok nem arról szólnak ugyan, ami szinte közkeletű képzet, miszerint a Lipótváros a hazai (budapesti) nagyburzsoázia fő fészke lenne. Hiszen, amint Lengyel György megállapítja, a zsidótörvények elfogadása után vagy velük egy időben (!) „Lipótváros mint a gazdasági elit lakóhelye korántsem volt annyira tipikus, mint az a sztereotípiából következne”.³⁰ Sőt, még a polgárság szélesebb értelemben vett „osztálya” sem feltétlenül ide tömörült. Viszont: ennek ellenére mégiscsak létezett a jellegzetes lipótvárosi polgári osztály (felső-középosztály és nagypolgárság), melyet nem kizárólag a munkahelye, hanem az otthona is Belső-Lipótvároshoz kötött; ők pedig nagyobbrészt a bankszférában tevékenykedtek. A gazdasági elit bankár képviselőinek a 18%-a lakott itt, aminél csak a Várnegyedben éltek többen közülük (21%). Ráadásul az elitnek a gazdaságirányításban (a gazdaságpolitikában) helyet foglaló része is jellemzően itt választott magának lakást: 14%-uk élt a negyedben ez időben, mely arányt csak a II. és a XI. kerület

²⁸ Budapest épület- és lakásviszonyai az 1935. évben. 2. A lakások adatai. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1940. 2–3., 8.

²⁹ Uo. 196–197.

³⁰ LENGYEL György: A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1920–1940). *Budapesti Negyed*, 8. (1995. nyár.) 130.

megfelelő arányszáma múlta felül.³¹ Ez közvetlenül abból adódott, hogy számos minisztérium és központi kormány szerv volt a Belső-Lipótvárosban, illetve nem egy állami vállalatnak is itt volt a központja.

Másként szólva: elsősorban a *jómódú középosztály* képviselte magát Belső-Lipótváros lakónépességében, melynek közel kétharmada olyan középosztályi egzisztenciákból állt, akik vállalkozóként, menedzserként és/vagy értelmiségiként (ügyvédként) tevékenykedtek az üzleti életben. (Lásd 1. táblázat.)³²

1. táblázat. A belső-lipótvárosi családfők foglalkozási megoszlása 1935-ben

Foglalkozási csoport	%
Magántisztviselő	21,0
Vagyonából élő, nyugdíjas	14,0
Szabadfoglalkozású	12,0
Kereskedő	10,4
Iparos	8,2
További	34,4
Összesen	100,0

Lehet, hogy Pásztor Mihály némileg túlzott, amikor kijelentette: itt „laknak a legnagyobb vagyonok urai, de a legnagyobb jövedelmek adófizetői is”.³³ Abban viszont biztos igaza volt a szerzőnek, hogy Lipótváros társadalmi arculatát egyértelműen a polgári és felső-középosztály szabta meg ebben az időben. Erre vall továbbá az is, amit a városnegyed mikroszintű társadalomtörténete tár elénk.

Lakások és lakók a Belső-Lipótvárosban

Ennek vizsgálatára kitűnő lehetőséget kínál egy-egy lakóház, sőt családi otthon intim világának a rekonstruálása, főbb tár-

³¹ Uo. 133.

³² PÁSZTOR Mihály: I. m. 221.

³³ Uo. 222. Pásztor a lipótvárosi lakóházértékekre, illetve az állami és városi adók összegére hivatkozva tette a megállapítását.

sadalmi jellemzőinek a megragadása. Vegyük elsőként is szemügyre egy, a maga nemében átlagosnak, tipikusnak tetsző lipótvárosi bérház korabeli lakóit és lakásait. A Lipót (ma Szent István) körút 17. számú saroképület lakóközössége alátámasztja azt a vélekedést, sőt sztereotípiát, miszerint *Lipótváros a jómódú, nagyrészt zsidó középosztály és nagypolgárság lakónegyede volt az 1900-as évektől kezdődően. Az 1902-ben épült ház 25 lakása közül egy volt csupán kétszobás, a lakások fele ellenben négy- és többszobás bérlemény. Ami az alapterületet illeti, a vizsgált bérpalota kifejezetten nagylakásokból állt: a 25 lakásból 19 alapterülete nagyobb 110 m²-nél, a bérlemények felének pedig közel 200 m² vagy annál is nagyobb volt az alapterülete.*³⁴

Ami a lakások bérlőit illeti, róluk elmondhatjuk: kivétel nélkül mind az üzleti élet jól pozicionált szereplőiből (vállalkozókból, menedzserekből, járadékosokból), vezető állami és községi tisztviselőkből kerültek ki. Az 1921-es felmérést készítő, és a vagyoni-jövedelmi helyzetüket értékelő tanácsai tisztviselő gyakran használta velük kapcsolatban a milliomos és az „igen vagyonos” jelzőt. Tekintve azonban, hogy ez a felmérés az első világháborút közvetlenül követő infláció időszakában készült, nem igazán vehető készpénznek a szóhasználata.

Lépünk be most már magukba az otthonokba, megnézve, miként éltek ott a jómódú, olykor dúsgazdag lipótvárosi lakosok. Itt van mindjárt a kiterjedt Kohner és Schossberger budapesti nagytőkés családok³⁵ egyik tagjának, Kohner Zsigmondnak a bérleménye, melyről a feleség, Schossberger Luiza 1879. évi halála kapcsán felvett hagyatéki leltár tudósít bennünket. A Nádor utca 19. szám alatti ház hatszobás lakásában lakó Kohner Zsigmond a Kohner családi terménykereskedő cég beltagja, aki emellett több bank, biztosítóintézet, valamint nagyipari vállalat menedzsmentjében is tevékeny szerepet játszott. A ház egyébként a feleség rokonságának, a dohánykereskedő és gazdag virilista (a legtöbb

³⁴ GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998. 115–121.

³⁵ A Kohner és a Schossberger családokról gyakran esik szó a bankárokat tárgyaló társadalomtörténeti irodalomban. KÖVÉR György: *A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. BFL, Budapest, 2012.

adót fizetők közé tartozó) Schossbergerek tulajdonát képezte.³⁶ A hétgyerekes, népes család otthona ebédlőből, szalonból, hálószobából, úriszobából, budoárból és gyerekszobából állt, amihez két cselédszoba is járult, az egyikben a mindenes cseléd, a másikban a szobalány lakott. Berendezését tekintve kifejezetten fényűzőnek mondható Kohnerék otthona: a leltár 108 tételben 246 tárgyat sorolt fel.

Ehhez a bérleményéhez fogható az a másik lipótvárosi lakás is, ahol az 1901-ben meghalt Ruh Henrik kereskedő lakott (Akadémia utca 9.).³⁷ Az ötszobás lakás bérlője meglehetősen gazdag ember volt, akinek – egyebek közt – az Andrássy út egyik háromemeletes bérpalotája is a tulajdonában állt. Jellemző módon az öttagú család az Akadémia utcai lakást csupán idényjelleggel használta, az év melegebb hányadát svábhegyi villájában töltötte. A bútorzat alapján ezúttal is azonosítható az ebédlő, a szalon, az úriszoba, a hálószoba és a budoár.

A lipótvárosi és egyáltalán: a budapesti nagypolgári otthonok legdrágább berendezési tárgyakkal telezsúfolt helyisége mindig a szalon, amely a ritkán használt szobák közé tartozott: kizárólag reprezentációs céllal vették igénybe, a társasági élet céljaira tartották fenn. A szalonokat szalంగarnitúrával rendezték be, melyhez asztalok, szekrények, tükrök és faliképek járultak. A szalಂಗarnitúra része volt néhány pamlag (dívány, kanapé), és többnyire nyolc vagy ennél több ülőalkalmatosság. A lipótvárosi nagypolgári otthonok szalonjaiban a fal közepén elhelyezett nyomott bársony- vagy selyempamlag körül csoportosultak a bútorok, a kisasztalok, körülöttük székekkel, karszékekkel (fotelekkel), ülőkékkel (puffokkal) és kisszékekkel. Fontos berendezési tárgy volt továbbá a szoba közepén álló nagyasztal, míg a kisasztalok rendszerint a teázás (kávézás) és a kártyajátékok rendelkezésére álltak. Az üvegezett szekrények nem ruha- és textilnemű tárolására, hanem porcelándíszek (nipppek) mutogatására szolgáltak. A szalon hangsúlyos berendezési kellékei továbbá a faliképek (olajfestmények, olajnyomatok) aranyozott cirádás keretben, a

³⁶ Az esettanulmány forrása: GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon*. I. m. 132.

³⁷ Uo. 135–136.

vázák, a művirágok (Makart csokor), a falióra és/vagy a nagy álló ingaóra. Elengedhetetlen bútordarab még a zongora, amely gyakran átkerült az ebédlőbe, hogy ne a télen többnyire fűtetlen helyiségben kelljen a leánygyermeknek gyakorolnia a zongorán. Nagy súlyt helyeztek lakóik a szalon berendezése során a díszes bronz- vagy facsillárra, a drága padló- és fali textiliákra (a perzsaszőnyegekre és a plüss, damaszt és csipke ablakfüggönyökre). Olykor pedig idekerült a családi könyvtár, az üveges könyvszekrényben tárolt néhány száz kötetes könyvgyűjtemény.

A szalon, az úri otthonok külvilág felé nyitva álló intim tere beszédesen vall a polgári otthonkultúra számos fontos vonásáról, a reprezentáció túlhangsúlyozásáról szemben a tisztán kényelmi megfontolásokkal. A historizáló homlokzatú (Budapesten gyakran neoreneszánsz) épületek otthonainak historizáló stílusú bútorai között élő jómódú budapesti középosztály (a lipótvárosi burzsoázia) híven követte a korabeli európai polgári-középosztályi életforma „előírásait”. A kozmopolita, nálunk nemegyszer a zsidós jelzővel illetni szokott konvencionális nagyvárosi polgári életformából és mindennapi kultúrából áradó atmoszférát jól adja vissza a budapesti születésű Arthur Koestler visszaemlékezése szülei lakására. „Az otthon, mely korai emlékeim színpada, jellegzetes középosztálybeli lakás a századforduló tájáról, plüss függönyökkel, bútorvédőkkel, rojtokkal, szegélyekkel, hímzésekkel, díszpárnákkal, bronznimfákkal, köpöcsészekkel és ágaskodó meissenai szarvasokkal telezsúfolva, s ott a kötelező jegesmedvebőr is a zongora és a cserepes pálma között. Mindeme tárgyakhoz NEM SZABAD HOZZÁNYÚLNI; a gyerekszobát kivéve az egész lakás tiltott fák erdeje, mérges csalánokkal súlyosbítva.”³⁸

A már Koestler emlékezéséből is kivilágló, feltűnően ambivalens életérzés, amit a polgári életforma és értékrend sokakban kiváltott akkoriban, jelzi: a lipótvárosi és a hozzá nagyban hasonló exkluzív budapesti negyedek gazdag zsidó nagypolgárságának a gyermekei, a magyar burzsoázia századforduló táján született és ekkoriban felnövekvő második-harmadik generációja gyakor-

³⁸ ARTHUR KOESTLER: *Nyílveessző a végtelenbe*. Ford.: BORIS JÁNOS. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 36–37.

ta kész volt megtagadni, legalábbis idegenül fogadni apái konvencionális polgári ethoszát. A szülői otthonnal, a hozzá kötődő életformával szembeni növekvő ellenszenvnek Vas István költő is hangot adott, aki egy jómódú magántisztviselő (fehérgalléros) családba született. A már kamaszként és fiatal felnőttként baloldalivá lett, egyúttal pedig avantgárd művészi ideálokat követő költő leplezetlen undorral írt szülei lipótvárosi lakásáról: stílus-talannak, és nem igazán előkelőnek tartotta azt, melynek tárgyi világát, a bútorzatát egyenesen értelmetlennek találta, mivel minden alkalmatlannak tűnt a gyakorlati funkciók betöltésére. Mint írta, a jól kereső menedzser apa jóvoltából „hétről hétre a legképtelenebb dísztárgyak a lakásba hurcoltattak, és diadalal fogadtattak, különösen a felnőttek által”.³⁹ A lakást pedig így mutatta be a költő az 1940-es években írt önéletrajzi regényében.

Az öt szoba közül – nem számítva a nagyméretű *hallt* – kettő, Évié és az enyém, kicsi és keskeny volt, a szüleim hálója a szokásos polgári méretű, az ebédlő és a szalon azonban, egyik három, másik hat ablakával, teremnek is beillett. Ezt a két termet nagy üvegajtók választották el egymástól és a halltól. A szalonból egy alkóvszerű helyiséget hasítottak le, s ezt a terem többi részétől két beugró fal választotta el, viszont elég széles boltív kötötte vele össze. A boltívet kétoldalt két oszlop tartotta – nem, nem tartotta, hanem díszítette. Az oszlopok görögösek voltak, persze olyasféléképpen, ahogy a karosszékeink rokokó karosszékek. [...] Az oszlopokat, valamint a fal és a mennyezet stukkódíszzeit egy *keresett*, azaz kereső szobrász alkotta.

Vas az oszlopokra tekintve „zöld undort érzett” magában, s bár a szüleinek és a látogatóknak mindez „bizonyára” tetszett, a látogatók a „saját lakásukban nemigen alkalmaztak volna ilyen díszeket”.⁴⁰

A költő által ekként kárhoztatott polgári izléstelenség, valamint az, hogy a tágas és fényűző lakásokból teljesen hiányzott a (családi) meghittség, e nemzedék számos tagjára kiábrándítóan hatott; nem érezték magukat otthon az ilyen és hasonló lipótvárosi társadalmi miliőben. Ez azonban már egy másik történet.

³⁹ Vas István: *Nehéz szerelem. Előjáték – Elvesztett otthonok. Első rész – A tavalyi hó*. Holnap Kiadó, Budapest, 2000. 31.

⁴⁰ Uo. 34.

A bécsi Leopoldstadt

Kecsegtető összevetni egymással a dualista Monarchia két nagyvárosát, jelen esetben azért is, mert Bécsnek szintén volt egy Lipótváros nevű belvárosi kerülete. A császárvárosi Leopoldstadt, Bécs II. kerülete azonban nem nagyon hasonlított a budapesti Lipótvárosra. Egyedüli közös vonásuk a zsidó népesség viszonylag nagy fokú jelenléte mindkét helyen, ami különösen áll a bécsi Leopoldstadtra: a századfordulón a másfél százezres bécsi zsidóság egyharmada élt ott.⁴¹ A budapesti Lipótváros ezzel szemben korántsem tömörítette ily nagy mértékben az izraelita felekezetű népességet (a városrész lakóinak 35%-a 1930-ban), bár sokuk munkahelye valóban itt volt; zömmel azonban a város más részein laktak. Közismert, hogy a budapesti zsidó felekezetű népesség – a lakhelyét tekintve – kezdettől Belső-Terézvárosban és Belső-Erzsébetvárosban, röviden a Király utcában és a közvetlen környékén összpontosult, ahol a lakosság nagyjából felét ők alkották. Idővel csökkent ugyan ennek a fajta szegregációnak a mértéke, de – legalábbis 1945-ig – soha sem enyészett el teljes egészében.⁴²

Ennél fontosabb társadalmi különbség, ami a bécsi Leopoldstadttól és a budapesti Lipótvárost megkülönbözteti egymástól, hogy Budapesten a jómódú középosztály, sőt a nagypolgárság alkotta e városnegyed jellemző, az izraelitákat is képviselő lakónépességét; a bécsi Leopoldstadt viszont az alsó társadalmi osztályok izraelitákat is felölelő lakónépességével tűnt ki. Ha pontos képet kívánunk alkotni Leopoldstadt akkori szociális arculatáról, akkor az osztrák író és újságíró Joseph Roth 1927-ben írt, a *Zsidók vándorúton* című esszéjét érdemes kézbe venni, melyben külön fejezet szól a leopoldstadti zsidókról. Roth maga is galíciai bevándorlóként került ide, és élte kezdetben (a századelőn) az életét, így igazán első kézből ismerte az ottani életviszonyokat.

⁴¹ Steven BELLER: *Vienna and the Jews 1867–1938. A Cultural History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989. 44.

⁴² ZEKE Gyula: A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1941). In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1990. I. kötet. 169.

A Bécsbe érkező keleti zsidók a Leopoldstadtban telepednek le, amely a második a város húsz kerülete közül. A zsidók ott a Práter és az Északi pályaudvar közelében vannak. A Práterben megélnék a házalók – az idegeneknek eladott képeslapokból, meg a részvétből, amely mindenütt kísérni szokta a vidámságot. [...] A Leopoldstadt önkéntes gettó. Sok híd köti össze a város többi kerületével. Ezeken a hidakon járnak napközben a kereskedők, házalók, tőzsdei alkuszok, üzletkötők, a bevándorolt zsidóság összes improduktív eleme. De ugyanezen a hidakon járnak a reggeli órákban ugyanezen improduktív elemek utódai, a kereskedők fiai és leányai, akik a gyárakban, irodákban, bankokban, szerkesztőségekben és műhelyekben dolgoznak.

A keleti zsidók fiai és leányai produktívak. Lehet, hogy a szülők házalnak és seftelnek. A fiúk a legtehetségesebb ügyvédek, orvosok, banktisztviselők, újságírók, színészek.

A Leopoldstadt szegény kerület. Kis lakásokban hattagú családok laknak. Kis szállásokon ötven, hatvan ember éjszakázik a padlón.

A Práterben alszanak a hajléktalanok. A pályaudvarok környékén laknak a munkások legszegényebbjai. A keleti zsidók nem élnek jobban, mint e városrész keresztény lakói. Sok gyerekük van, higiéne és tisztaság szokatlan számukra, gyűlölet övezi őket.⁴³

A csak a nevében rokon bécsi és budapesti Lipótváros–Leopoldstadt – szociális tekintetben – ég és föld volt tehát. A budapesti Lipótváros, amely a két háború között tovább is terjeszkedett északi irányban, hogy az ekkor kiépülő Új-Lipótvárossal, ha lehet, fokozza eredendő polgári exkluzivitását, közvetlenül nem vethető egybe Bécs II. kerületével. Annál inkább párhuzamba lehet viszont állítani Döblinggel, Hietzinggel és természetesen Bécs belvárosával, az Innerenstadtal. Döbling és Hietzing gazdag zsidó népessége többnyire villákban élt, a bécsi belváros jómódú izraelita felekezetű népessége ellenben a Ringstraße bérpalotáiban talált magának otthont. Nem tévedünk azt állítva, hogy a budapesti Lipótváros valódi bécsi párja a Ringstraße, és nem Leopoldstadt volt ebben az időben. A nagyon gazdag bécsi nagypolgár zsidó családok, a budapesti lipótvárosi zsidókhoz hasonlóan, jellemzően

⁴³ Joseph ROTH: *Zsidók vándorúton*. Ford.: SZASZOVSKY József. Makkabi Kiadó, Budapest, 1989. 44.

a Ringstraßen álló fényűző bérpalotákban laktak. Ráadásul a Ringstraße intézményi arculata is szakasztott mása volt a budapesti Lipótvárosénak; itt foglaltak helyet a birodalmi kormányzás legfontosabb középületei (a Burg, a Parlament, a Városháza), itt sorakoztak a nagybankok és a biztosítóintézetek vagy a nagyvállalatok központi irodaépületei, és a kultúra fellegváraként is a Ringstraße volt a meghatározó hely a korabeli Bécsben (az Opera, a Burgtheater, az egyetem, a két nagy múzeum).⁴⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchia két legfontosabb metropolisza, Bécs és Budapest, a köztük fellelhető számos hasonlóság és egyöntetűség mellett vagy épp azok ellenére e tekintetben is különbözött tehát egymástól.

*

A budapesti Lipótváros polgári világa az 1940-es évekbeli fejlemények (a zsidóüldözések kora) és az 1945 utáni mélyreható politikai-társadalmi átalakulás nyomán elvesztette addigi társadalmi és mentális arculatát. Mára szinte hírmondója sem maradt a Lipótvárost szimbolizáló társadalmi csoportnak, a jómódú zsidó középosztálynak és nagypolgárságnak, a vele szorosan összefonódó életformának, sőt még az e társadalmi csoportok által belakott otthonok is nyomtalanul eltűntek az idők folytán: a nagylakásokat kislakásokra szabdalták fel, és tanácsi lakásként utalták ki a lakásigénylőknek, az otthonok tárgyi elemeit (bútorzatát) pedig széthordták és elkótyavetyélték. A lipótvárosi épületek egy részébe ugyanakkor állami hivatalok és közintézmények költöztek be. A városrész folytonos fizikai léte ezzel minden valós kapcsolatát elvesztette múltbeli társadalmi mibenlétével.

⁴⁴ Carl E. SCHORSKE: I. m.